

DOKUMENTUM

ILLYÉS GYULA ISMERETLEN VERSEI

„A cenzúra útonálló, aki átkutatja zsebcidét, de sohasem elég ügyes, hogy mindent megtaláljon bennük . . .”¹ Illyés zsebeit is nem egyszer átkutatták az 1945-öt megelőző évtizedekben, de még mindig talá-lunk olyan Illyés-verseket, melyek akkoriban rejtve maradtak az átkutatók előtt.

A politikai rendőrség 1934. évi *Vörös Könyve*² behatóan foglal-kozott Illyés Gyulával, a forradalmi irodalomról készített terjedelmes bizalmas jelentésében. Megállapítja, hogy a Forradalmi Írók Nemzet-közi Szövetsége magyar szekciójának tagja Illyés Gyula, a *Társadalmi Szemle* és a *Népszava* munkatársa. Az 1934 elején indult s néhány szám után betiltott *Szabad Írás* elemzése kapcsán így ír Illyésről:

„A Forradalmi Írók Nemzetközi Szövetségének tagja, az 1934-es moszkvai kongresszuson résztvett . . . Párizsban végezte az egye-temet. Itt a modern francia költészet hatása alá került. Ezen hatás összeütközött a költő fiatalkori hazai vidéki élményeivel kapcso-latos emlékezetével, a természet és a magyar föld lelkében élő elemekkel. Ennek az eredője lett az az expresszionizmus, amely a vég-eredmény azonban mégis az, hogy az irodalmi mozgalmak szélső-séges hatása érvényesül műveiben erősen bolsevik tartalommal . . .” Idézi a költő nyilatkozatát, mely a *Népszava* 1934. február 14-i számában jelent meg:

„A társadalom valamennyi osztálya között a dolgozókat tar-tom a legélesebb eszűeknek, a legmegértőbbeknek, a gondolat iránt a legfogékonyabbaknak”.

S bár a rendőrség a költőt rendkívül körültekintően és alaposan figyelte, bár minden szavát és tettét számontartották, mégsem tudtak mindenről.

¹ BÁLINT LAJOS: *A szájkosár*. – Pesti Kalendárium 1946. 133.

² *Vörös Könyv* 28. A magyar kir. rendőrség budapesti főkapitánysága politikai nyo-mozó főcsoportjának XXXVIII. sz. referátuma. Párttört. Int. Archivuma.

A postai szállításból kitiltott *New York-i Új Előre* 1926. január 31-i számában jelent meg az akkor huszonnégy éves költő idehaza mindmáig publikálatlan, 1919-et idéző nagy költeménye:

ÉRTÜNK ELHULLÓ PROLETÁR HALOTTAK
(*A forradalmak munkás-áldozatainak emlékére*)

Ősz volt már akkor,
vagy csak sziveinkből hullatta levelét a
megpörkölt remény
amikor elvesztett ütközetek után
ő meghalt.

Csöppenként hulltak szájából a napok,
pirosan amiket élhetett volna még,
És milliárdok micsoda folyama tört meg benne?

Ismerted őt te is, bár arcát elkeverte
akkor már hajnalok ködje, a füst, a zaj, a
nyomor,

A korom alagútjaiból jött, gyárkapu alól,
épp mikor épp kiért volna a fényre
szájában csattant egy acéldarab.

Két alvadt szeme két fölnemváltott pénzdarab
csodálkozva látott a napon át.

Por szállt fölöttünk, rossz jóslat,
mint egy átok,
füst szállt mögöttünk, két gépfegyver a
dombról,

de ő megfagyva hevert már csak az árok
karjaiban, mint egy álomban.

Évek úsztak el azóta így az álomban!
sodrótunk tovább
vonatok, menhelyek, éjek sodrain át
s talán épp az ő asszonyát
vetted s vesztetted el.
Savós lett a vér.

Ó emlékezzetek,
halott szájából megráगतlanul hullt ki a
kenyér!

Mindnyájunk testvére volt,
mindnyájunk sorsának hordozója,
ki helyettünk akkor arcra borult.

Megállt, hátra fordult, hirtelen leült,
meghalt:

bevárta az utána jövőket
ó egyre elhulló proletár halottak
ó értünk előre lefizetett váltság,
vajon a mi életünk mennyivel ér ma többet,
mint az övék, mit golyó és kötél szakított
meg,
szívemet fojtja ez az adósság,
mit gyáván egyre halasztunk fizetni.

Ugyancsak 1926-ban s szintén külföldön jelent meg egy másik ismeretlen Illyés-vers, Kaposi Bálint álnévvvel. A franciaországi magyar pártszervezet lapja, a *Párisi Munkás* 1926-os Naptárának ajánlása: „A magyarországi fehérterror áldozatainak s azoknak, akik bitóval és kínzókamrákkal dacolva, az ellenforradalom forradalmi talaján, életük kockáztatásával szervezték és szervezni fogják az új magyar forradalmat.” E gondolat a naptár egészének központi gondolata. Franz Mehring, Lukács György, Landler Jenő cikkei mellett magyar és külföldi költők (Majakovszkij, Paul Vaillant-Couturier, Hidas Antal, Komját Aladár, Mácza János) versei között találjuk Illyés Gyula álnéven írt versét. A Kaposi Bálint nevet nemcsak a *Párisi Munkás* Naptárában használta Illyés, e néven *Margitkörúti fogházban* címmel 1919-es jelenetet is írt, melyet szintén 1926-ban adtak elő a hetedik évforduló tiszteletére.³

Illyés Gyula verse szemléletesen érzékelteti a korabeli magyar forradalmi emigráció hangulatát:

³ A „Margitkörúti fogházban” kéziratát ezideig nem sikerült fellelni. Illyés Gyula így emlékezik vissza a darabra: „A Margit körúti fogházban címmel valóban írtunk néhányan színdarabot. Ha jól emlékszem, ezt én is rendeztem.” Loffler A. Pál gépirásos visszaemlékezéseiben írja, hogy Illyés egyfelvonásosát 1926-ban a párizsi Bellevilloise-teremben rendezett Vörös Segély ünnepélyen adták elő.

KAPOSI BÁLINT

MINKET MÁR SEMMI MEG NEM ÁLLÍT

Most már ágálhat ellenünk
 Ijedt uraink száz hatalma:
 Mi megindultunk és megyünk
 Előre, hej kommunisták,
 Csatasorban vagy lopakodva
 Minket már semmi meg nem állít!

Most már jöhet kínzás vagy börtön,
 Sortűz, puskaagy, kard, kötél,
 Utcakövön vagy szántóföldön
 Kiömlő vér előreömlik,
 Előre megy tovább, ki él,
 Minket már semmi meg nem állít!

Most már jöhet golyó vagy szurony,
 Halottainkat fölemeljük
 S visszük magunkkal az úton
 Nagy temetésre indulók!
 Vörös csillag a gyászkeresztjük,
 Minket már semmi meg nem állít!

Most már jöhet hideg vagy éhség,
 Munkanélküli hét, kizárás.
 Évtizedek ellopott bérét
 Visszavesszük! Nincs kenyér?!
 Harcra sikolt a gyereksírás.
 Minket már semmi meg nem állít!

Minket már semmi meg nem állít,
 Szétszóródva vagy csatasorban
 Megindultunk és halálig
 Tartjuk a harcot, proletárok,
 A proletárok uralmáig
 Minket már semmi meg nem állít!

Az amerikai illetve párizsi megjelenésű versek után három hazai, évtizedekre „elstüllyedt” Illyés-versről számolhatunk be. Egy közülük megjelent nyomtatásban, mégis ismeretlen volt sokáig. Az illegális kommunista párt 1931 decemberében indított *Front* című folyóiratában jelent meg, melyre a rendőrség azonnal lecsapott, mert indított ellene, de mivel a lap terjesztésre nem került, a per felmentéssel végződött. Több szám azonban a *Front*ból nem jelenhetett meg. A kitűnően induló folyóiratban szerepelt első ízben József Attila *Munkások* című költeménye, s itt találjuk Illyés szatírját is:

A HIRLAPIRÓ

Ahogy a sertés orrát a trágyába
fúrja és ott szortyog s sz v érett illatot,
úgy fúrod, nagy szellemí! te is a jóllakott
burzsoák, kéjhölgyek, selyemfik piszkába

orodat és rőfögsz s bemázolt pofával
fordulsz az ég felé és kezded himnuszod
e szép létről, míg a megfontolt alkuszok,
a köz kebeléből hars éljenzés szárnyal.

Hajlongsz: no ez szép volt; lám, a művészethez
értesz! no igazság bajnoka, most kezdjed
a nép jogaiért az ősi küzdelmet,
méltón emlegetett hős-mesterségedhez . . .

És te kezded; egyik végtagod a szivet
gyúrja, míg a másik finoman hátranyul
s míg pislogva várod: valami tán lehull.,
hangod egyre hősibb trillákba lendíted.

S míg köröttünk dühét fortyogja egy ország,
kacsintsz egyet s hosszú karodat fölvetve
megadod a hangot, a vezérlőt, melyben
mint tányéron a kés sikolt a hazugság . . .

ILLYÉS GYULA

1932 decemberében a rendőrség több más „bűnjellel” együtt elkobozta a Gereblyés Lászlónál tartott házkutatás során a „Forradalmi versek 1932.” című gépírásos, fűzött könyvecskét, mely aztán három évtizeden át ott szunnyadt a Gereblyés–Palotás „kommunista izgatási, államfelforgatási” per iratai között.⁴ A kis füzet három szerző — Éles Mihály, Patkó György, Vári Sándor — hat versét őrzí. Az egy esztendeig húzódó perben a rendőrség nem tudta felderíteni, kiket rejtenek e nevek. A kötetet összeállító Gereblyés László vallomásában azt mondotta, ismeretlen egyén küldte postán a verseket, s csak jó harminc esztendő múltán fedte fel a versek szerzőit. Az Éles Mihály név egyike volt Gereblyés álneveinek, a Patkó György aláírás Pákozdy Ferencet (a budapestit) rejtette, Vári Sándor néven pedig Illyés írt ekkor, s verseit személyesen adta át a könyvecske szerkesztőjének. Pákozdy Ferenc is tanúsítja ezt, megtoldva azzal, hogy a párt illegális lapjának, a *Kommunistának* irodalmi mellékletében (eddig egyetlen könyvtárban sem sikerült megtalálnunk) megjelentek Illyés-versek, melyeknek egy-egy sora teljesen azonos — emlékezete szerint — az elkobzott füzetben szereplő Vári-versekkel.

A legfontosabb azonban, hogy a költő is ráismert saját ifjúkori verseire. Mint mondotta, kiskocsmai asztal mellett születtek, agitációs célokra, mert a mozgalomnak akkor erre volt szüksége.⁵

VÁRI SÁNDOR
JÖN A TÉL

Most Dortmundban és Lotzban dörrent
csendőr-sortűz. Itt hat, ott ötven
munkás bukott a havas sárba
rövid jajt vagy azt se kiáltva.

Jön a tél, — „gyémánt diszeivel”
„hócsipkéivel” s híreivel:
Itt golyó, amott sortűz, ottan
új sortűz a külvárosokban.

Fehér világ, — fekete varjak,
egyre sűrűbben szállingóznak:
most itt, most ott . . . s amott is vértől
gőzlő folt villan ki a télből.

⁴Párttört. Int. Archívuma. Büntetőtörvényszék 14.617 — 1932.

⁵Illyés Gyula közlése 1965 nyarán, *A cenzúra árnyékában* című kötettel kapcsolatosan.

-Drágám! mit nekünk! — az Alpokba,
gyerünk a szízi havasokra!
-Pajtás, de mindegy nekem most már
éhségtől döglök vagy bitófán.

A tél, a tél . . . mint csorda farkas
üvölt, rohan a forradalmas
tél, kín, nyomor, kitör jajongva
a városokból a falvakba.

Szikrázó szemek hunyorognak.
Fegyver villan, csak hunyorognak.*
Iszonyú csalétek módjára
vérszag úszik Európába.

-Drágám . . . -Hej, drágám, a pokolba!
-Mi volt ez?! -Pajtás, be a sorba!
Előre hát, a föld csikordúl,
recsegve egy korszakot fordul!

VÁRI SÁNDOR
KINEK DOLGOZIK AZ IDŐ

Az idő rohan, napra nap,
mint szél, mint zúgó áradat,
minden reggel újult erő
ropogásával tör elő.

Sodor és rombol, dolgozik,
oszlop, oszlop után bukik
a régi rendből, napra nap
vad vészjelek sikonganak.

* Ez a sor — nyilván véletlenül — kimaradt az eredeti gépiratból. Az 1. és 3. sor közé húzott jelölő vonal mentén jellegzetes, felismerhető betűivel kézírással pótolta a szerző a szakasz jobb oldalán a hiányzó sort.

Minden jaj, minden recsegés,
kizárás, fegyver-dörrenés
az idő szava, ő dörög,
izgat, kiált fejünk fölött.

Minden tüntetés, lebukás,
új harc, új szocdem árulás,
éhség, munkanélküliség
hirdeti fennen, itt a vég!

Az idő jön, jön, dolgozik,
új tömeg morajlásait
hozza minden nap, új sereg
áll talpra, zúg és közeleg.

Dönt, tisztogat, jön az idő!
nekünk segít, — most lépj elő!
a régi rendet rengeti
állj melléje, — segíts neki!

Állj mellé s mi még ellenáll,
döntsd te a porba proletár!
gyorsítsd az időt, csendesen,
s ha kell kiáltva, lelkesen!

Nem várhatsz tovább, minden egy
óra proletár ezreket
öl börtönben, a nyomortanyán,
a Gyűjtőfogház udvarán.

Nappal, mikor mindenki hall
agitálj Marx szavaival,
éjjel, mikor senki se lát
írd be a bérházak falát.

Palánkra írd, papírra írd
Lenin lángoló szavait.
Munkát, kenyeret, földet és
új, kommunista termelést!

Az idő fut, fut, dolgozik,
ne feledd ezt, dolgozz te is,
minden szó, minden áldozat,
tüntetés, sejt és röpirat

gyorsítja, hajtja a napok
forgását, hozza a napot,
mikor megindul fényesen
a proletár történelem.

Közlő: MARKOVITS GYÖRGYI

A FŐURAKHOZ

VAJDA PÉTER VERSE VAGY VAJDA JÁNOSÉ?

A *Pesti Divatlap*ban 1846. júl. 25-én Vajda Péter aláírással a következő vers jelent meg:

A főurakhoz

Hát ennyi serkentés, hát ennyi dal
E kis hazának nem elég?
Melly sorsra átkozá e népet el
A tőle elfordult nagy ég!
Rút álmadár az, ki e hon egén
Hajnalt pirulni hirdetett;
Piruljon ő szavára, mert e nép
Mindeddig fel nem ébredett.

Hányszor dörögte végig vész, csapás,
Mint tárogató e hazát?
A vakeset hányszor parancsolá
A cselekvés titkos szavát!
De soha kor s idő intésire
E nemzet nem figyelmeztet,
A vészharangok egyre zúgtak bár,
Reája fel nem ébredett.

Bár élnek, oh még élnek e hazán
Istennel álló szellemek,
Kik eddig e felejtett nemzetért
Olyan sok üdvöst tettek;

De vélük a nagyobb, erősb rész
 Mindeddig meg nem egyezett;
 S ez árva nemzet elhagyatva, még
 Miattok fel nem ébredett.

Leróhatatlan, szörnyű bűn talán
 Egyetnemértés és vizsály?
 Nem változott ez, nem tanultunk, bár
 Dicsően énekelt Mihály.
 Hiába! isten sem válthatja meg
 Kebelben a természetet,
 S e nép a párt miatt, a dal szavára
 Hígytétek, fel nem ébredett.

A szebb jövőről álmódó kebel
 Hiába is vár és remél;
 Isten támaszthat holtat újra fel,
 Mert már e nemzet rég nem él!
 S előbb lesz, hogy feltámadt őseink
 Tartnak rajtunk itéletet,
 Mint elmondhatnók valahára majd,
 Hogy már e nép felébredett!

A verset olvasva néhány körülmény gondolkodóba ejt. Az maga még nem feltűnő, hogy Vajda Péter a vers megjelenése előtt, már 1846. febr. 11-én meghalt, hiszen az esetleg hátrahagyott verset más is közzétehetette. Az sem feltűnő, hogy a félévi tartalomjegyzék a szerzőt már keresztnév nélkül, mint Vajdát jelöli meg; ez szokás volt akkorigban. Ami megállít, az maga a vers, mely nem vall Vajda Péterre. Vajda Péter nyelve ugyanis jobban át van szöve nyelvújítási elemekkel, mint a kérdéses költemény; stílusa hol keresettebb, hol ügyefogyottabb. Ismeretlen Vajda Péternél az intonálásnak az a közvetlensége is, amellyel ez a vers a főurakat megszólítja. S ha e vonások nem vallanak Vajda Péterre, a tömörebb szerkesztés, az erőteljesebb nyelv, de főleg a haragos számonkérés hangja, mely a versen végigvonul, már egyenesen Vajda Jánost idézi elénk. S méginkább a *Virrasztók* költőjére vall a költemény magvát tevő elképzelés, hogy a nemzet halott, a költő éneke nem tudja felébreszteni. Ez a kép tudvalevőleg Vajda János költészetén mindig újra fellobban. Nemcsak a *Virrasztókban*, hanem már *A honárulókhoz II*-ben („Tudjátok hát, hogy a hon tetszhalott”) 1848-ban, *A hazafiakhoz* 1847-ben („Én, aki virrasztok a haldoklóval), a *De profundis* 1887. Ilyenformán *A főurakhoz* szintén a *Virrasztók* gyarló, első változatának tetszik. Hogy a *Pesti Divatlap* Vajda Péter nevével közölte, talán nyomdahiba volt, amely úgy jöhetett létre, hogy a szedőnek akkor még ismeretlen Vajda János név helyett Vajda Péterre járt a keze. Feltevésem természetesen nem bizonyosság; de úgy vélem, valószínűsége nem tagadható.

KOMLÓS ALADÁR

KÉT ADY-DOKUMENTUM

I.

ADY ENDRE SZEREPE A FARKAS–RUBOS-ÜGYBEN ÉS ELSŐ HANGJA
A FŐVÁROSI SAJTÓBAN

A debreceni Városi Színházban 1899. január 29-én Berczik Árpád-nak *A parasztkisasszony* c. népszínművét játszották. Farkas Mihály, a *Debreczen* c. lap színikritikusa az előadásról szóló beszámolójában nem valami hízelgően írt a címszerepet játszó Rubosné Serfőzi Zseni színésznőről. Többek között ezeket írta: „Játéka erőltetett, esetlen volt. A ropogós magyar nótákat kuplé módon, minden érzés nélkül énekelte . . . Szerepét jobban megtanulhatta volna . . . Ha mást nem, szereptudást joggal várhatunk tőle.” (*Debreczen*, 1899. jan. 30-i sz.)¹

A kritika megjelenése után Rubos Árpád, a színésznő férje, aki szintén a színház művésze volt, a kritikust szóbelileg inzultálta. Az afférből lovagias ügy lett s a felcsek febr. 1-én megverekedtek. Az ügy azonban ezzel nem fejeződött be.²

A párbaj után összeült a debreceni hírlapírók választmánya és megállapította, hogy a kritikában „senkire nézve becsületsértést nem talál” s hogy *f. m.* úr a jelzett színházi kritikával olyan jogot gyakorolt, ami a tárgyilagos kritika írásánál a szereplőkre való tekintet nélkül bármely hírlapírót is méltán megilletethet.

Feltűnő módon a hírlapíróknak ez a kollektív és Farkas Mihállyal szolidáris állásfoglalása csak február 4-én jutott nyilvánosságra (és pedig legelőször Ady Endre lapjában, a *Debreczeni Hírlapban*), amikor már a fővárosi sajtó is foglalkozott a Farkas–Rubos-afférral.

A nyilatkozat közzététele előtt még február 1-én (este) megjelent a *Debreczeni Hírlapban* Ady Endre cikke *A kritika jogairól* a szerző teljes névalíráásával.³

¹ ADY ENDRE ugyanekkor így írt a színésznő játékaról: „A címszerepet . . . R. Serfőzi Zseni játszotta. Úgyesen játszott, szépen énekelt, de modorosságáról letenni még most sem tudott . . .” (*DH*, 1899. jan. 30. sz. AEÖPM I. 84.)

A két kritika egybevetéséből megállapítható, hogy a Farkas-féle kritikából nem hiányzott az elfogultság bizonyos árnyalata.

² A párbaj miatt a debreceni törvényszék 1899. nov. 7-én mindkét párbajozót 8–8 napi államfogházra ítélte.

³ L. AEÖPM I. 85. — A kötet szerkesztői a közléshez fűzött Jegyzetekben (517–18.) azt írják, hogy „Egy színp próbán történt összeszólalkozás miatt Fenyéri Mór színész és Löw József újságíró között párbajra került sor . . .” — s hogy tehát Ady Endre cikke ehhez a párbajhoz kapcsolódnék.

Ez azonban tévedés, mert a Fenyéri–Löw-féle pisztolypárbaj ugyan valóban ezekben a napokban — jan. 28-án történt, de az ügy további fejleményeiből kiderül, hogy Ady cikke nem erre az ügyre vonatkozott.

A *Budapesti Napló* helyesen rögzítette az események egymásutánját amikor azt írta: „Debreczenben sűrűn követik egymást a színházi afférek. Csak a napokban történt, hogy

A cikkben Ady védelmébe veszi a debreceni sajtót, amelyet — egy munkásának igaztalan megtámadásával — a „legérzékenyebben” megsértettek. „Micsoda jogcímen akarja kivonni magát . . . a színész az alól a kritika alól, melynek joga van mindenkit ellenőrizni, aki a nyilvánosság előtt működik . . .” — olvassuk a cikkben, amely így folytatódik: „A sajtónak a közönség adja a kritika jogát . . . Torkig vagyunk már a színész-önérzet kitöréseivel . . . Elnézőnek lenni már nem lehet . . . Nem szabad többé ezt a beteg ambíciót növekedni hagyni.”

Végül így fejeződik be a cikk:

„Álljon mindig őrt a sajtó igazságos kritikája, melyet befolyásolni nem lehet, de — és ezt jegyezze meg jól mindenki, akit illet — terrorizálni sem!

A kritika olyan jog, mely [a maga] védelmében hatalmas tábort egyesít s melyet meg fogunk, meg kell védelmeznünk!”

Az egész debreceni sajtóban ez az egyetlen ilyen egyéni állásfoglalás hangzott el az ügyben. Rubos Árpád, akinek címére az Ady cikke szólt, valószínűleg nem tudott az újságírók aznapi közös nyilatkozatáról és a *Debreceni Hírlaphoz* fordult a cikk megjelenése után valamilyen helyreigazító vagy mentegetődző nyilatkozattal. Ady azonban határozottan elutasította a nyilatkozat közlését s ehelyett a következő — barátságosnak nem nevezhető — saját nyilatkozatát jelentette meg a lap 1899. február 2-i számában:

„*A kritika jogai.* Tegnap számunkban ez alatt a cím alatt egy cikket közöltünk. Ma Rubos Árpád, a debreceni színház tagja, egy nyílt levelet küldött be hozzánk, melyben a cikk írójára rá akarja sütni az elfogultság bélyegét. Amennyiben tegnapi cikkünkben nevet nem említettünk — s az objektivitás elbírálását bátran merjük az olvasóközönség részére felajánlani — Rubos úr cikke teljesen tárgyaltan.

Egyet azonban szükségesnek tartunk kijelenteni: Azok, akik a sajtó jogos kritikáját inzultusokkal viszonzozzák, eljátszották azt a jogot, hogy a sajtó terén védelmezzék magukat.”⁴

A kimagyarázkodástól ilyen módon elütött Rubos Árpád most már a *Debreceni Reggeli Újsághoz* fordul, amely 3 nappal később, február 6-i számában a „Nyílt tér” rovatban közölte Rubos nyilatkozatát.

Ebben Rubos azzal védekezik, hogy nem akarja terrorizálni a

kritikus és színész pisztollyal a kezében állott szemben egymással s most nyomban utána egy második affér keletkezett, amelyben szintén kritikus és színész szerepeltek mint ellenfelek . . .” (BN, 1899. febr. 4. sz. 7.)

⁴ ADY ENDRÉNEK ez a névtelenül megjelent, de kétségtelenül tőle származó nyilatkozata, valamint alább közölt második hozzászólása nem olvasható az AEÖPM I. kötetében. A nyilatkozatot szó szerint közli Ady Endre Összes Versei (AEÖV) I. kötetének 415. lapja, ahol röviden az affér egész története is olvasható.

sajtót. Az egész debreceni sajtót hívja fel bizonyásgul, hogy a kritikus tollat sohase kísérelte meg akár pro, akár kontra befolyásolni, vagy a kritikának sugalmazás vagy bármi más módon irányt adni. Elismeri a kritika föltétlen jogát bármily csípős, éles vagy még ha tán igazságtalan lenne is.

De ezután — hat színésztársa aláírásával ellátott — Nyilatkozatot közöl, amely szerint Farkas Mihály az aláírt tanúk előtt több ízben is kijelentette, hogy Rubosné Serfőzi Zseni színtársulati tagot *személyes ellenszenv* alapján mindig és minden körülmények között támadni fogja kritikáiban.

Erre a nyilatkozatra utalva kérte Rubos Árpád — február 4-i keltezésű levelében — ítélje meg az egész sajtó és a közönség, hogy a színész intézett-e merényletet a kritika ellen, vagy pedig a férj torolta meg a feleségével szemben elkövetett, személyes ellenszenv sugallta magatartást.

Erre a nyilatkozatra Farkas Mihály hosszabb ellennyilatkozattal válaszolt, de Ady Endre is újra reagált — ismét névtelenül — lapja aznapi számában a Hírek között *Rubos úr reputációt köszörülget* cím alatt.

„Rubos Árpád úr dolga ugyan sokkal jelentéktelenebb, semhogy érdemes volna vele foglalkozni, de — mert a Debreczeni Reggeli Ujság mai számában megjelent nyilatkozatában pennája hegyére veszi a mi lapunkat is — figyelmébe ajánlunk neki egyet s mást. Először is konstatáljuk, hogy Rubos úr memóriája igen gyenge. Mi, — amikor szerkesztőségünkben egy nyilatkozattal megjelent, — nem utasítottuk el, hanem arra kértük, hogy legkevésbé szelíd hangú válaszát módosítsa úgy, hogy a hangja ne legyen olyan botránnyosan éles. Hogy azután nem kereste fel szerkesztőségünket semmiféle nyilatkozattal, annak meg inni örültünk, — bár lapunkban tisztességes hangú rectificációnak mindig tért adunk.

Gondolja meg tehát máskor kétszer is, ha lapunkat pennája hegyére merészeli venni, — s levegőből vett állításokkal művészi reputációját ne köszörülgesse, — mert arra talán még nincs szüksége.

Ezzel az egész dolgot a magunk részéről annak hozzáadásával fejezzük be, hogy meguntuk már a színtársulat egyik-másik tagjának ambícióbani túltengését és semmi szükségünk nincs reá, hogy lapunkat vagy így, vagy úgy bírálgassák. Önöknek élethivatásuk más utat mutatott, ne akarjanak hát publicistáskodni, mert a régi közmondás szerint a kettős mesterség veszedelmes. Különben béke velünk.”

A fiatal Ady Endre ebben a nem túlságosan meggyőző hozzászólásában kissé egyéni módon értelmezi a vélemény- és a sajtószabadságot, a színészeknek e téren jelentkező „ambícióbani túltengését”.

De amikor Ady ezt a kioktató, fölényeskedő hangú nyilatkozatát megírta, — már olvashatta a *Budapesti Napló* Debrecenbe érkezett február 4-i szombati számát, amely hosszú cikkben foglalkozott a debreceni színházi afférral.⁵ A lap *Kritikus és színművész* c. cikkében először tárgyilagosan leírja az affér keletkezését s azután így feje ki a maga álláspontját:⁶ „... Az affér lovagias oldalához természetesen nincs szavunk. Hozzá kell azonban szólnunk a kritika joga szempontjából. A kritikusnak megvan a maga joga s amíg jogának a határát át nem lépi, semmiféle művésznék — legyen elsőrangú vagy nem — nincsen joga bármiféle retorzióval élni. A kritika jogának ez a határa odáig terjed, hogy megbeszélheti a színész alakítását s mondhat róla kedvezőt, kedvezőtlen, dicsérhet, gáncsolhat s mindaddig, amíg a színész alakításáról és nem a személyéről van szó, a kritika nem lépi át a maga jogos határát. Előttünk van az a kritika, amelyből a debreceni affér támadt s azonnal le is nyomtatjuk: (Itt következik Farkas Mihály kritikájának fent már bemutatott részlete R. Serfőzi Zseni játékaról.)

Ez a kritika — folytatódik ezután a *Budapesti Napló* cikke — kétségtelenül nem valami kedvező arra a színésznőre, akiről szól, de épp oly kétségtelen, hogy egy szóval sem lépi túl a kritikának azt a jogos határát, amelyet fentebb körvonalaztunk. A debreceni esetben Rubos Árpád mint a színész férje lépett fel, amihez semminemű joga nem volt, mert a kritikus nem a feleségéről, hanem a színésznőről szólt. A színésznő alakításához pedig joga van (hozzászólni) a kritikusnak.

A debrecenihez hasonló esetek csak kárát okozzák a művészetnek s ez az, amiért érdemesnek tartottuk szóba hozni.

A debreceni újságírók egyébiránt a maguk részéről is elégtételt adtak megsértett kollégájuknak azzal, hogy szolidaritást vállaltak vele a kritika szabadságának az érdekében s *egyik debreceni újságunk külön cikkben kél védelmére a kritika jogának.*

Egészen magunkévá tesszük ennek a cikknek a következő befejező szavait:⁷

I. . . Álljon mindig őrt a sajtó igazságos kritikája, melyet befolyásolni nem lehet, de — és ezt jegyezze meg jól mindenki, akit illet — terrorizálni sem! A kritika olyan jog, amely (a maga) védel-

⁵ Ady Endre őszinte tisztelője volt R. Serfőzi Zseni színésznőnek, igen sokszor írt elismerően művészi játékaról. Amikor meghalt, a legőszintébb fájdalom hangján — versben és prózában — parentálta el tragikus sorsát. A színésznő halála után a férjével is őszintén összebékült és barátságát Rubos Árpáddal sokáig megtartotta. L. még AEÖV I. 415–17.

⁶ BN, 1899. febr. 4. sz. 7.

⁷ A szövegkiemelések a szerzőtől valók. (A. J.)

mében hatalmas táborat egyesít s melyet meg fogunk, meg kell védelmezni.”⁸

A Budapesti Napló hozzászólása sem említette meg az idézett cikk szerzőjének nevét, de ez csöppet sem csökkenti a tény jelentőségét, hogy a 21 éves Ady Endre bátor kiállása a kritika függetlensége és jogai mellett egy tekintélyes fővárosi lap hasábjain is visszhangot keltett. Sőt ez a fővárosi lap is „egészen magáévá tette” a fiatal vidéki újságíró álláspontját a kritika védelmében.

Ady Endre bizonyára örömmel és az erkölcsi elégtétel jóleső érzésével olvasta a *Budapesti Napló*ban saját álláspontjának megerősítését. Ezt ő maga is regisztrálta, amikor a *Debreczeni Hírlap* február 8-i számában megegyeszer visszatért az ügyre:

„A debreceni sajtó legjobb tehetsége szerint teljesíti kötelességét s bírálatra hivatott emberek nagy elismeréssel szólnak az eredményes misszióról, melyet a debreceni sajtó újabb időben teljesített és jelenleg is teljesít.”⁹

Irodalomtörténetírásunk úgy tartja számon, hogy Ady Endre legelső szereplése a fővárosi sajtóban — a versközlésektől eltekintve — nagyváradi újságírói működéséhez kapcsolódik. Hegedűs Nándor szerint is Ady Endrének Somló Bódog ügyéről írott vezércikke volt „az első publicisztikai írás, amely Ady tollából a fővárosi sajtóban megjelent”.

De — ahogy a fentiekben láthattuk — a Somló Bódog vezércikket több mint négy évvel megelőzve is átvette már Ady Endre ismertetett cikkénc egész mondanivalóját a tekintélyes *Budapesti Napló*, amely a cikk befejező sorainak szó szerinti átvételével teljes mértékben azonosította magát Ady álláspontjával s azt szinte országos méretekben „hitelesítette”.

Ez volt tehát valójában Ady Endre legelső — bár még névtelen — publicisztikai szereplése a fővárosi sajtóban.

II.

A FIATAL ADY ENDRE EGY SZINI-KRITIKUSI AFFÉRJA

A debreceni „aranyifjúság” — felnőtt szakemberek támogatásával — 1899. február 17-én és 18-án jótékony célú műkedvelő előadást rendezett a helybeli színházban a főiskolai Erzsébet királyné Alapítvány és a Fröbel Gyermekkert Egyesület javára. A változatos és

⁸ A *Budapesti Napló* cikkét Farkas Mihály lapja, a *Debreczen*, febr. 7-i számában egész terjedelmében közölte a helybeli újságírók február 1-i szolidaritási nyilatkozatával együtt.

⁹ L. AEÖPM I. 86., ahol — az *Epilog* című III. fejezetben — ADY ENDRE még megjegyzi (végső tanulságul): „Szólj igazat, betörök a fejed.”

gazdag műsor első száma — akkori szokás szerint — egy Prologusnak nevezett gyermekjáték volt, amely a jótékonykodás szükséges-ségére és nemes lelkű gyakorlására akarta nevelni az ifjúságot.¹

Ady Endre mint akkor a *Debreczeni Hírlap* színházi referense — az általában kitűnően sikerült előadás és a műkedvelők minden érdemének elismerése mellett — erről a gyermekjátékról azt írta, hogy az „egy kissé hülyének tűnt”, de ehhez — mintegy engesztelőleg — még hozzátette: „Lehet, hogy jó volt.”

Ez a valóban szokatlanul nyers hangú megjegyzés igen heves, személyes élű támadást váltott ki a *Debreczeni Reggeli Ujság* színházi tudósítójánál, Tar Zoltánnál. Anélkül, hogy név szerint is megemlítette volna a szintén névtelenül író kritikust, a következő, kíméletlenül személyeskedő támadást írta a kritika szerzője ellen:

„Kérdem a cikkíró, hogy az egész nagyközönség, valamint többi lapársaink elismerését negligálhatja-e egy olyan ember, aki mind- eddig csak határtalan arcátlanságának adta fényes tanújelét nagy- képűsködő cikkei által, kinek tollát e kritika írásánál is más szempontok irányították, mint a tárgyilagosság. S kérdem, érdemes-e az ilyen ember arra, hogy hírlapírónak tekintsék, kinek jelleme a hangulatok szerint változik és aki csak gyalázata és szemetje a hírlapírói-testület- nek, mert tudva hazudik s igaz dolgot igaztalanul ítél el.

Majd így folytatódik még a gyalázkodó cikk:

„Az ilyen ember nem hírlapírónak, de becsületes embernek se tartható és méltó arra, hogy minden tisztességes ember megvetéssel és utálattal forduljon el tőle. Tar Zoltán.”

Hogyan keletkezett Tar Zoltánban ez a szenvedélyesen magasra csapó, gyűlölködő magatartás a kritika írójával szemben ama egyetlen, félig-meddig vissza is vont — kifejezés miatt, amely pedig személy szerint nem is őreá és nem az ő munkájára vonatkozott, — el sem tudjuk képzelni. Hiszen még alig két hónappal előbb, 1898 december közepéig a *Debreczeni Reggeli Ujság* szerkesztőségében egymás mellett dolgozó munkatársak — bár lehet, hogy már akkor is titkon vagy nyíltan vetélkedő ellenfelek voltak.² —

Tar Zoltán Adyt súlyosan elítélő, személyeskedő, becsületsértő sorai nem nevezték ugyan meg a címezettet, de a támadás személyes vonatkozásai elárulják, hogy írója biztosan tudta, ki volt a névtelen bírálat szerzője és kinek szólnak saját elítélő sorai.

Másnap, február 21-én, a *Debreczeni Hírlap* már közölte, hogy

¹ A szerző, SZINI PÉTER, a *Debreczeni Reggeli Ujság* febr. 20-i számában egész terjedelmében közölte a kis gyermekjáték szövegét. Így pontosan tudjuk, mire vonatkozott Ady Endre inkriminált kifejezése.

² Mindketten láthatók azon az interiőr-felvételen, amely a *Debreczeni Reggeli Ujság* szerkesztőségét 1898. okt. 7-i „összetételében” ábrázolja. L. AEÖPM I. 56–57. l. kö- zött.

„Lapunk munkatársa, ki a műkedvelő előadásról szóló referátát írta, megbizottaival *fegyveres elégtételt kért* Tar Zoltántól a cikk miatt . . .”

Ez a közlés sem nevezte meg tehát a lap megtámadott munkatársát, de ennek ellenére minden beavatott tudta Debrecenben, hogy Ady Endréről, a *Debreczeni Hírlap* színikritikusáról van szó.

Tar Zoltán súlyosan személyeskedő támadása még a *Debreczeni Reggeli Ujság* szerkesztőségének is „sok volt”. Zoltay Lajos, a lap felcélós szerkesztője — nem is a saját, hanem Ady Endre lapjában, a *Debreczeni Hírlap*ban közzétett Nyilatkozatával határozottan deza-
vuálta Tar Zoltán minősíthetetlen hangú támadását: „. . . kijelentem, — írta Zoltay a *Debreczeni Hírlap* 1899. febr. 11-i számában meg-
jelent nyilatkozatában — hogy *a z* [t. i. a Tar Zoltán közleménye] tudtom és belecjegyzésem nélkül látott napvilágot s ezt a nyilatkozatot . . . magam is helytelenítem s vele egyet nem értek . . .”

A *Debreczeni Hírlap* ugyanakkor közölte már Tar Zoltán következő *bocsánatkérő* nyilatkozatát is:

„Alulírott a *Debreczeni Reggeli Ujság* február 20-i 51-ik számában felhevült állapotban megírt nyilatkozatomat ezennel visszavonom és érte a megsértett cikkírótól bocsánatot kérek. Debreczen, 1899. febr. 21. Tar Zoltán.”³

Ezután Ady Endre lapja nyomában közölte, hogy: „A nyilatkozat után részünkről az ügyet befejeztük.”

De ugyanabban a számban a lap még egy — L. P. R.-nek szóló — Szerkesztői üzenetben is visszatért az ügyre:

„A dolog úgy áll, ahogy Ön írja. Egy bizonyos: mikor a sajtó éppen a kritika jogai mellett tör lándzsát, végzetes lépés volt éppen egy újságírónak megtámadtatni a kritikát. Az ügyet a legkorrektebbül intézte el munkatársunk.”⁴

Ez a szerkesztői üzenet — amellett, hogy emlékeztet Ady Endrének *A kritika jogai* címmel három héttel előbb írott cikkére — mintha arra célozna, hogy Tar Zoltán nem saját elhatározásából, hanem másnak — talán Szini Péternek — a felkérésére írta meg heves támadását.

De az eredeti kritika szerzője még mindig ismeretlen, névtelen maradt a felviharzó afférban. Egyik közlemény sem nevezi meg, egyetlen újsághírből sem derül ki a szerző személye.

Ma már — 70 év távulából — nem olyan egyszerű a megtámadott szerző kilétének felderítése. Csak a körülmények gondos vizsgálata s a beható filológiai kutatás tudja bizonyítani, hogy Ady Endre ügyé-

³ Ugyanezt a bocsánatkérő nyilatkozatot a többi debreceni lapok is szószerint közölték. A *Debreczen* febr. 22-én, a *Debreczeni Ujság* és a *Debreczeni Reggeli Ujság* febr. 23-i számában.

⁴ *Debreczeni Hírlap*, 1899. febr. 21. sz.

ről volt szó ebben a — szerencsére békésen elintézett — színházi konfliktusban.

Elég egyszerűnek tűnik a *globális* bizonyítás. Ebben az időben, 1899 február havában, Ady Endre volt a *Debreczeni Hírlap* irodalmi szerkesztője és színházi kritikusa. Napról-napra jelentek meg itt az ő tollából a mindennapos színházi előadásokról szóló beszámolók, de csaknem mindig névtelenül, aláírás nélkül.⁵

Az 1899. év február havában 24 színházi kritika jelent meg a *DH*-ban. Ezek közül csak egyet, az Ujlaki Antal *Nazarénusok* című népszínművéről szóló premier-beszámolóját jelezte — szokatlan módon — a cikk kezdetére helyezett (A.) betűvel Ady.⁶ Tizenkilenc beszámolója névtelenül jelent meg (ezek között a most tárgyalt február 18-i beszámoló is). Ha kivételesen más írta a színházi beszámolót, a szerző ezt mindig jelezte (már csak azért is, hogy össze ne tévesszék a beszámolót az Ady írásaival).⁷ A *DH* szerkesztőségi közlésében (febr. 21.) is úgy említik „lapunk munkatársát”, mint aki a színházi referátumokat szokta írni.

Közvetve Ady szerzősége mellett bizonyít az a *negatívum* is, hogy maga Ady — vitakedvelő és igazságszerető, szinte harcias szokása ellenére — ebben a vitában nem kelt a súlyosan megsértett munkatárs védelmére, amit bizonyosan megtesz, ha nem a saját ügyéről lett volna szó. Ez esetben bizonyítanál tiltakozott volna a kritikának ilyen brutálisan sértő és személyeskedő elfojtása ellen s ezúttal is védelmébe vette volna a „kritika jogait”.

De nem szólt bele a vitába és pedig azért, mert a saját személyes ügye volt és nem akarta inkognitóját ebben az ügyben felfedni. A lovagias útra való tereléssel valóban korrektül intézte el az ügyet.

De nézzük ezek után még — minden még fennmaradó kétség eloszlatása érdekében — a pozitív filológiai bizonyítást is.

Adynak efféle nyersen szókimondó, sokszor kíméletlen és goromba, csipkelődő, n'ha izgága és gyilkos hangú bírálatai már a kortársaknak is feltűntek s nem egyszer váltottak ki éles ellenhatást.⁸ Ez esetben is egy ilyen — nyilván meggondolatlan, de lehet, hogy nagyon is meg-

⁵ Kritikusi „inkognitóját” éppen ezekben a napokban saját maga leplezte le a Kaposi Józsa elszereződéséről szóló névtelenül megjelent közleménye kapcsán: „A cikket én írtam.” (*DH*. 1899. febr. 17. L. AEÖPM I. 92–93.)

⁶ *Debreczeni Hírlap* 1899. febr. 6-i sz. Ugyanennek a darabnak „előzetes” beharangozó cikkét még névtelenül írta a *Debreczeni Hírlap* 1899. febr. 2-i számában.

⁷ Így a műkedvelő előadás második napjától, az ezt követő vasárnap délutáni előadás, valamint a hétfő esti *Himfy dalai* előadásról a lap felelős szerkesztője, SZOMBATHY JÁNOS írt sz. j. aláírású beszámolót. Ady ekkor lovagias ügyének intézésével volt elfoglalva.

⁸ „... sötét, keserű, sokszor ádázan gúnyos, gögösen lekicsinylő, sebzően éles és kegyetlen volt meglátása és ítélete. . . irodalmi kortársairól, ellenfeleiről. . .” — írja róla MAKKAJ SÁNDOR is. (*Magyar fa sorsa. A vádlott Ady költészete*. Bp. 1927. Soli Deo Gloria kiad. 16.)

válogatott — kifejezésről van szó, amely aztán Tar Zoltánban sokszorososan felerősített „visszhangot” váltott ki. Pedig Adytól ezúttal is távol állott a személyeskedő szándék: csak magáról a gyengécske gyermekjátékról óhajtotta elmondani talán túlzottan őszinte véleményét.

Ebben a tekintetben — a bemutatott színdarabok értékelésében már ekkor is gyakran kíméletlenül szókimondó, kegyetlenül éles volt, akár élt még a darab szerzője, akár régen meghalt. *A kikapós patikárius* című darab „hitvány fércelmény” Ady kritikájában, a *II. Rákóczi Ferenc fogsága* „idült történeti színmű”, a *Tündérlak Magyarhonban* „hüperromantikus zagyalék”, az *Egyiptomi gyöngye* „abszolút lehetetlenség”, *Az erdő szépe* „ostoba naívság” volt, — hogy csak néhány példát említsünk Ady e korabeli színházi kritikáiból.

A „hülye” vagy „hülyeség” szóval történt minősítés szintén nem volt szokatlan Ady irodalmi és kritikai szótárában. Fiatalkori írásaiban — de még pályafutása zenitjén is — gyakran találkozunk ezzel a kedvelt szavajárásával. Tucatjával lehetne idézni — főleg fiatalabbkori prózájából — ezt a kifejezést, amely annyira jellemző Ady stílusára, hogy filológiai bizonyosságul is felhasználható.

Lássunk legalább egy párat olyan Ady-szövegrészletekből, amelyekben az inkriminált kifejezés előfordul:

A végrehajtó c. darab kritikájából: „... szinte dühösek vagyunk magunkra, hogy a darab *hülyeségeit* akceptáltuk...” (DH, 1899. II. 4. sz.).

„Vigécek. Az e címen ismert *hülyeség* vonzott vasárnap délután nagy közönséget...” (D-n, 1899. X. 23. sz. AEÖPM I. 210.)

„Hidd el, mert hasonlókat olvasol kedvenc regényeidben, amelyek nem kevésbé *hülyék*, mint az „Erdő szépe”... (D-n, 1899. X. 28. sz. i. m. 213.)

„Keveset lehet a mi *hülye* társadalmunkban ésszel szerezni...” (Levele öccséhez, Ady Lajoshoz. Szabadság (Nagyvárad) 1900. VI. 22. sz. AEÖPM I. 284.)⁹

Az idézetek — azt hisszük — elég meggyőzően bizonyítják, mennyire sajátos stílári eszközze volt Adynak ez a túlságosan nyers, kevésbé irodalminak tűnő kifejezés.¹⁰ De az adott esetben éppen e nyers kifejezés Adyra jellemző volta szolgálhat filológiai érvel —

⁹ Találkozunk ezzel a „válogatlan” kifejezéssel — többek között — az Összes Prózai Művek I. kötete 297., 309., 365., 433., 444., továbbá Ady Endre Összes Novellái 49., 59., 61., 435., és 969. lapjain. — LENGYEL GÉZA *Ady Endre a műhelyben* c. könyve Ady-idézeteiben a 125., 299. és a 334. lapon, valamint NAGY ANDOR *Tavaszi Várakon* c. könyve 58. és 303. lapjain is.

A kímérák Istenéhez c. versében is azt írja Ady: „Nehogy kimúljak *hülye* sebben.”

¹⁰ Érdekes, hogy az Értelmező Szótár is éppen Ady írásaiból idéz irodalmi példákat a „hülye” és a „hülyeség” szavak bemutatására. (III. 403.)

a többi körülménnyel való egybevetés mellett — annak a kérdésnek eldöntésénél, ki írta a műkedvelő előadás referátumát.

Magáról a lovagias ügyről még csak annyit, hogy a visszavonó nyilatkozatot és a bocsánatkérést Ady Endre elfogadta elégtételül s lemondott a fegyveres elintézésről. Ady Endre ilyen békülékeny magatartását minden bizonnyal az is megkönnyítette, hogy az egész ügy inkognitóban zajlott le és annak során egyszer sem került szóba a költő neve. (Egyébként ez az oka annak is, hogy eddig az irodalomtörténet sem szerzett tudomást Ady Endrének eme lovagias afférról.)

A párbaj-ügyben ő volt a kihívó fél s végül mégis megelégedett a bocsánatkéréssel. Nem csupa gyávaságból fogadta el a bocsánatkérést, hanem elsősorban párbaj-ellenes elvei alapján. Ezt az álláspontját ki is fejtette a *Debreczeni Hírlap* másnapi, február 22-i számában, *Egy lövés után* c. cikkében, amely Csajthay Ferenc budapesti szerkesztő párbaj-tragédiája kapcsán adott neki alkalmat elvi álláspontja kifejtésére:

„Igazságot írtál, holnap már kardot nyomnak a kezedbe. Hitványul sértettek meg, ráadásul egy kis ólmot is beléd lönek. Verekedünk nap-nap után. Akinek nincs szerencséje, nyöszöröghet a kórházi ágyon, vagy a kapufélfától sem búcsúzva, elpatkol az árnyékvilágra . . .”¹¹

De megjegyezzük azt is, hogy Tar Zoltán igen kiváló kardvívó volt, a főiskolai vívóversenyen 1898. dec. 17-én II. díjat, ezüst érmet nyert. Valószínű tehát, hogy nemcsak elvi, de gyakorlati okokból is ellene volt Ady lovagias ügye fegyverrel való elintézésének, mint ahogy később Nagyváradon — Marton Manóval keletkezett súlyos afférrja alkalmával is — megelégedett a jegyzőkönyvi kimagyarázkodással.

ÁFRA JÁNOS

¹¹ AEÖPM I. 93–94.

KASSÁK – ADYRÓL

Kassák ismeretlen Ady-tanulmányát eredeti gépiratból közöljük. 1937 táján írta. Hogy milyen alkalomból, arról özvegye sem tud közelebbit, akinek szívességéből a szöveghez hozzájutottunk.

Kassáknak ezen kívül két jelentős Ady-írását ismerjük. Az első az Ady halálakor írt nekrológ, mely a *Ma* 1919. febr. 26-i számában jelent meg. A második a Kosztolányi-féle Ady-revizió vitájában, *A Tollban* látott napvilágot 1929-ben. Ennek egy-két gondolatát az itt közölt tanulmány is átvette. (Pl. azt, hogy Ady költészete nem törvényekre épít, hanem abból törvényeket lehet kikövetkeztetni.) Mindhárom írásra a polemikus indulat jellemző: az igazság szenvedélyes keresése mindenfajta elfogultsággal szemben. Ez indulat mélyén ugyanaz a magatartás rejlett, mely a legtehetségesebb kortársak Adyhoz való viszonyát szinte tipikusan meghatározta: a viaskodás az angyallal. Aki Kassák költészetét csak első kötetétől fogva tartja számon, azt joggal meglepheti a huszonegy éves költőnek a *Független Magyarország* 1909-es évfolyamában megjelent számos Ady-utánzó verse. (Kár, hogy ezeknek egy része az eddig legteljesebb új összkiadásból is kimaradt.) Pedig csak ezek ismeretében mérhető le valamelyest az a hatalmas erőfeszítés, melyre Kassáknak szüksége volt ahhoz, hogy ezt az indítást örökre elrúgja magától és kiküzdje a maga merészen új hangját.

És hogy erre a hangra Ady is odafigyelt, arra nézve talán nem érdektelen, ha egy Kassáknak írt és már közölt Ady-levél mellett (BÓRI–KÖRNER: *Kassák irodalma és festészete*. 1967. 27–28.) egy eddig ismeretlen adalékra is utalok. Ady 1917 novemberben írta Zsögön Zoltánnak, aki verseinek megítélése és elhelyezése ügyében fordulhatott hozzá: „Hát ide hallgass: az én véleményem az, hogy neked lelkesnek kell maradnod s írnod kell tovább, mert típusa vagy az írás-köteles költőnek. Beküldött versed ugyanezt mondja nekem, bár már elmondásodból tudtam, hogy én ezt leközültetni nem merem. Szép valami, de túlságosan érzik rajta, hogy *akarsz* merész lenni, s elvégre — nem elég művészi. Ez semmit sem jelent, ez a vélemény. Kassák lapja *A ma* cím alatt megjelent ismét, próbáljuk meg talán oda elküldeni.” (A levél eredetije a Zsögön-család tulajdonában. Bustya Endre jóvoltából van róla tudomásom.)

Majdnem harminc évvel ezelőtt, „A Holnap” című antológiában nyitottam rá először Ady verseire. Valószínű, hogy nem értettem meg a könyv igazi jelentőségét, bárha sejtettem: a néhány ismeretlen ember néhány különös verse új hangot üt meg, új zamatot ízleltet és új horizontokat tár a látó szem elé. Sejtés volt ez, ami inkább az elfogulatlan bizalomból, mintsem a felismerés talajából fakadt. Bizalommal fordultam a jövevények felé, mert elégedetlen voltam azokkal a költőkkel, akiket eddig olvastam. Hozzám hasonlóan, nagyon is a földön járó lények voltak, mit találhattam volna bennük, ami több, tündöklőbb a magam kicsiségénél és szürkességénél? Kíváncsiságok éltek bennem s akikkel találkoztam, azokra figyeltem. Ady verseiben új világ tárulkozott elém. Új, de nem idegen.

Megtörténik néha, hogy találkozunk valakivel, akiről eddig nem is hallottunk és semmi idegenkedést nem érzünk irányában; talán a nyelvét sem értjük, de érezzük, delejes erő árad belőle, jólesik a közelében lenni s szívünkben fenntartás nélkül rokonunkká fogadjuk. Ilyen ismeretlen rokonomnak éreztem Adyt első versei olvasása után. S ha többé egy sorát sem olvasom, akkor is kitörölhetetlenül megmaradt volna emlékezetemben. Nem az agyamban, hanem a véreimben, az idegeimben, egész konstitúciómban, mert nem az eszemmel, hanem emberi valómmal fogtam fel sorsszerű jelentőségét. Nem a tévelygőt láttam benne, mint egyre szaporodó ellenségei, hanem a rendeltetés betöltőjét: a menekült és a hódítót egyszemélyben. Számomra nem az volt a fontos, hogy mit mond, de az, hogy mondott valamit — egy új világ megszületésének híradását jelentette. Ma már látom a fiatal Ady kuszáltságát, szinte fizikai fájdalmat érzek ropogós, lobogós frázisaitól, de akkor, mintha vakmerő kapudöngetést hallottam volna az éjszakában s kigyúltak bennem a lámpák a vendég érkezésére. Örömmel engedtem magamhoz a sorait s ha nem jöttek, kíváncsian elibük mentem. Egy-egy rejtőzködőbb,

cikornyásabb verssel úgy megvesződtem, mint ahogyan a gyerek jólesően elkínlódik bábui rejtelmecinek feltárásával. Boldog zaklatottságban olvastam:

Mit bánom én, ha uccasarkok rongya,
De elkísérjen egész a síromba . . .

Ma már tudom, hogy nem világcsodája ez a néhány színpadiasan romantikus és érzelgős sor — de már akkor is, ez is igazi Ady-vers volt: kicsit torzszülött, de nem adoptált gyermek. A romantikus alapézés, a majdnem hivalkodó és mégis asszonyosan szentimentális gesztus, pattogó ritmus és a szavaknak lázas ízzása még sokáig dominálnak, mint Ady költészetének karakterelemei. Nem a rendtevő, hanem a saját rendtelenségeit kéjjel fájó ember költészete ez. Magát marcangoló, görcsös vonaglás a költő élete, és minden vers egy-egy átvitt értelmű lecsapódása ezeknek a viaskodó bajoknak. A szomorúság, mint elvadult düh robban ki Adyból és az öröm fogcsikorgató, gonosz bamba fantomok kíséretében csendül fel. Káromkodások és segélykiáltások, elszánt bátorság és siralmas elgyávulás tetézik egymást az ízzó sorokban. De egyelőre bajos lenne megmagyarázni, hogy tulajdonképpen mire haragszik és mitől fél ez az ember. Tárgytalan érzések, bár ha nem egyszer nagyon is reális képekben fejeződnek ki. Ezek a képek azonban inkább a költő szuggesztív kifejezőképességét mutatják meg, sem mint érzésvilágának kaotikus, ellentmondásokkal telített rejtelmait tárják föl előttünk. Egy költő, aki állandóan magáról beszél, mintha állandóan titokzatossága lepleit bontogatná — és egyre titokzatosabbá válik olvasói előtt. Minden költő magával hozott sajátossága, hogy előttünk, akik nem látunk tisztán, megmutassa a titkok titoknélküliségét — és sorsverés rajta, hogy nem minden szavában értik meg, sőt nagyon sokban félreértik olvasói. A költemény a költő kifejezőerejétől és az olvasók felfogóképességétől válik egyértelművé és közérthetővé. Ady, mint mondtam, nem rendtevő természet volt, a „titokzatosság” tehát nem halálos, hanem éltető eleme és nem lehet merő véletlen, hogy olyan korban született,

amelyben a tudományosságot sugárzó felületek alatt rettene-
tesen kigyulladt összevisszaságok csíráztak. Kora költője volt
maradék nélkül. Csodálatos buja virág egy álomkórba esett
ország közepén. Konzervatív fajtájának garabonciás felforgató,
a szabadelvű zsidóságnak kedvteléssel bámult egzotikum. Félre-
értésből tagadták, s akik szerették, azok is félreértették. Ebből
azonban nem következik, hogy idegen volt korában, inkább
azt látom bizonyosnak, hogy nagyon is egy volt fajtájával,
ellenségeivel és barátaival. Amit talán ő maga is észrevett,
amikor így kényszerült szólni:

.....
Páris, isten veled.
.....

Dalolj, dalolj. Idegen fiad
Daltalan tájra megy, szegény:
Koldus zsvaját a magyar Ég
Óh, küldi már felém.

.....
..... Visszakövetel
A sorsom. S aztán meghalok,
Megölnek a daltalan szivek
S a vad pézsma-szagok.
.....

És a nagy „vasszörnyeteg” kifutott vele az „ámulások szent
városából”, Párizsból és visszahozta őt, aki vissza akart jönni
a „naptalan Keletre”. Ady állandóan pörlekedett fajtájával,
de a határon túl már fájdalmasan nélkülözte a gémes kút,
malom alja, fokos, sivatag, lárma, durva kezek, vad csókok,
bambaságok és az álombakók együttes közelségét. Minden
káprázat és boldogító elképzelés elől visszamenekült ennek a
halálerdőnek a sűrűjébe. Micsoda szerelem ez, hogy csak a
szenvedésben tud kielégülni? S ha nincs, aki szenvedtesse,
akkor önmagában szenvedeg. Provokálja az ellenfelet s ha
rátámadnak, akkor mint valami ártatlan, kiszolgáltatott gyere-
ket, megsíratja magát. Élete tele van örvényekkel. Örvény

a szerelem, örvény az arany, de a hírnév és a barátság is örvény. Minden különös vonzza és minden kielégületlenül hagyja. Ha sokat beszél is örökös kielégületlenségéről, nem feltétlenül szükségeli vágyai reális megvalósulását. Talán nem is valamire irányult vágyak ezek, hanem emésztő izgalmak. A bajokról szólhatni többet jelent számára, mint amennyit a bajok gyökeres megsemmisítése jelenthetne. Ha végzetes betegségére gondol, borzalmas víziói támadnak, már-már érzi tulajdon hullaszagát, de nincs hozzá akarateréje, hogy rendszeresen gyógyíttassa magát. Párizsban van, a kultúra városában és úgy menekül az orvos elől, mint valami szemérmes vidéki gavallér... Különben is Párizs az ő számára csak mint illúzió ér valamit. Verseiben úgy üdvözli és dicsőíti, ahogyan azt magyar költő még sohasem tette és tudjuk, hogy csak a legnagyobb ígéretekkel és legkitartóbb kényszerítéssel tudták Pestről vagy Nagyváradról kimozdítani. Annyira azonos volt Magyarországgal, hogy szinte már szimboluma annak.

Emlékezzünk csak „Páris az én Bakonyom” című versére. Milyen robusztus erővel, szédületbe sodró lendülettel hatott dinamikus ütemezése, képeinek újszerűsége. Egyike azoknak a verseknek, melyeket sohasem felejt el az igazi versolvasó. S mégis, ma már nemcsak újszerűsége, de mélyen rejlő vidékiesége, bizonyos értelmű szűklátókörűsége is szemünk elé tűnik. Mennyi a titáni lendület, de mennyi a paraszti-úri lélek örök megkötöttsége is ezekben a sorokban:

Megállok lihegve: Páris, Páris,
embersürrüs, gigászi vadon.

— — — — —
Vihar sikonghat, haraszt zörrenhet,
Tisza kiönthet magyar sikon:
Engem borít erők erdője
S halottan is rejt
Hú Bakony-erdőm, nagy Párisom.

Párizs a káprázatos világváros, mint Bakony-erdő jelenítődik meg Ady költészetében. A világpolgár költő mindhalálig nem tudta gyökereit kiszakítani Érmindszentből, Debrecen-

ből és Nagyváradból. Kisnemesi koldusgöggje és a magyar tájromantika tartalmi és formai magja művészetének még akkor is, ha egy egész ellenséges világ vont a kétségbe törőszakadt magyarságát.

Látóköre nem mondható szélesnek, de egyetlen pillantással meglátta a végzetes kanyarokat, kiszögelééseket és szakadékokat. Szemei állandóan nyitva voltak a Mindenség titkaira. Egyszerre látott kifelé és befelé. És a megpillantott képek, távoli idegen világok egymásra hullottak benne, összekeveredtek, mint valami sötét veremben, hogy aztán időnként, mint lényeknek visszhangjai, zengjenek föl egy kocsmái, kávéházi, szállodai vagy kórházi éjszaka csöndjében. Legtöbb versének az ilyen hallucinációk és rémlátások adják meg tartalmi anyagát. Olyan erőmezőn él, amelynek áramvonalai állandóan keresztül-kasul hasogatják és ez a szétesettség, gyötrelmes lázállapot néha a tökéletlenség tökéletességében jelenik meg előttünk. Hosszú csztendőkig ez a tökéletes tökéletlenség Ady költői ereje és babonázó hangjának megmagyarázhatatlan pompázata. Betegsége az, ami életét diadalmasan kitölti; a virág, amit olykor a gomblyukába tűz, nem a nagy életművész, hanem a kétségbeesett halálraítélt tüntető jelvénye. Különösebb hangsúllyal ezért ismét meg egyes sorokat és ezért sorakoztatja föl szimbolikus jelentőségű nagybetűit. Amit feltételezünk verseiről, azt el is fogadhatjuk valóságnak. Művészi megnyilatkozások ellenőrzésére nincsenek pontos, megbízható mérőeszközeink. De Ady néha önkéntelenül leleplezi magát. A fény, amivel eddig is nem annyira megmutatni, mint inkább takarni akarta magát, kialszik s ilyenkor zavarosak a sorai, szakaszai, egész versei elégnek saját rakétatüzükben: a költőnek ilyenkor nincs semmi mondanivalója. Ilyenkor kegyetlen torzképe Ady önmagának. Érzékeny és mégis plasztikusan kemény stílusát befödi a hányaveti modor és torzók, vagy újságírói szólások maradnak versei. De mindez inkább csak a fiatalabb éveire vonatkozik.

Az Illés szekeren című kötetben már fölcsendül az érett férfi klasszikusan tiszta éneke. Milyen pénzsóvár, élvhajhászó,

Lédát mint aranyzobrot idézi a Vér és arany című kötetben s most, mintha máris túllenne mindenféle olcsó ingereken és félelmetes kísértéseken, megbékélt vándorhoz illően mondja:

— — — — —
Mit hagyok itt, nem is tudom már,
Messzebb-messzebb visz minden óra.

Fekete-zöld babérfák terhe
Esőzik a bús távozóra:
Én kifelé megyek.

Gyarlóság lenne szó szerinti értelmükben elfogadni, tudomásul venni az idézett sorokat. Szó sincs róla, mintha a költő csakugyan kifelé menne az életből, csupán bizonyos varázskörökön lépett túl, mutáló hangjából kialakult a komor basszus, filozófálgatásai filozófiává értek, s a csatazajos praktikák és verssé desztillált dühösködések helyett elkezdődik az árva keresztyén küzdelme Istennel. És így szól a megunt csatazajról:

Mi hősködésbe dühített
Hanggal kábitott még tavały,
Múlik naiv riasztó kedvem
S majdnem altat a csatazaj.

Költészetének ebben a szakaszában visszacsendül nietzschei fájdalomosságú magányosságérzése.

Semmi konkrét utalás Nietzschére, de érezni, hogy Ady lélekben egyre magasabbra emelkedik egyre idegenebbé válnak előtte a földi tájak, egyre inkább a magányosság érzése lesz úrrá fölötte és egyre inkább sorsközösségbe kerül a német filozófus költővel. Már nem Zarathustráról énekel, hanem úgy énekel, mint Zarathustra:

Sem utódja, sem boldog ősc,
Sem rokona, sem ismerősc
Nem vagyok senkinek,
Nem vagyok senkinek.

Vagyok, mint minden ember: fenség,
Észak-fok, titok, idegenség,
Lidérces, messze fény,
Lidérces, messze fény.

Übermenschi magasságokban a társtalanságát látó ember visszakívánkozása a közösségbe. Mintha csak Nietzsche-t olvasnám: „Hadd mondok meg én is, mi a kívánságom, milyen gondolat járta át ez évben először a szívemet, mely gondolat legyen további életem alapja. Inkább meg fogom tanulni, hogy a szükségszerűt szépnek lássam a dolgokon és akkor én is azok közül való leszek, akik a dolgokat szépnek látják. A szükség iránti szeretet, ez legyen mától fogva az én szerelmem. Ó, mert én is szeretnék már igenlő lenni . . . Ó, az élet betegség!” Ez a romantikus életérzés fűti át Ady költészetét is. Elviselhetetlen teher az élet, de aki ilyen áthatóan szenved, annak már elviselhetetlen lenne enélkül a szenvedés nélkül az élet. Nietzsche az örültek házában végezte s Ady is lélekben jóformán már halott volt élete utolsó hónapjaiban. Életének hosszú kálváriaútján nem tudom, foglalkozott-e komolyan az öngyilkosság gondolatával, de való, hogy nem támadt fel gyilokkal maga ellen. Bródy, az „életművész” megtette ezt, Ady „halálösztönci”-nek szükségük volt az élet megpróbáltatásaira. Viharba kitett lámpa volt, haldokolva égett, de nem lobbant ki, kanóca tövig elfogyasztotta magát. S hiába, hogy hősnek és hódítónak látszott — megvertebb és elhagyottabb volt minden kortársánál. Nem vándorló világpolgárnak, hanem fajtája köldökzsinórjáról leszakadni nem tudó bűdosónak érezte magát a világban, nem közeledett valami felé, hanem menekült valami elől, nem a vágyai beteljesülését szomjuhozta, hanem állandó félelemérzések gyötörték.

S akik Adyt szocialista forradalmárnak kiáltották ki, ugyanúgy eltúlozták a valóságot, mint akik a magyarság ellenségét vélték benne. Néha csakugyan úgy látszott, mintha társadalmi forradalmár lenne s néha úgy, mint aki szembefordult fajtájával. Az egyik fél számára hiába írta meg keresztyén zsoltárait s a másik fél előtt hiába hivatkozott nemesi őseire. Tény, hogy

Ady keresztyénségének semmi köze a halvérű puritanizmushoz és a kákabelfű aszkézishez. Mikor Istenhez fohászkodott, akkor is feleselő akcentus vegyült szavaiba — s ha általános emberi magatartásában nem is — művészetének újszerűségében, nyugtalanságának nyugtalanító erejében megvolt a forradalmi jellegzetesség. Politikai felfogása a tizenkilencedik század francia politikai ideáljának tükröződése volt, hazai viszonylatban sem jutott túl a radikális párton, költészete azonban, legalább is Magyarországon, forradalmi reveláció volt. Forradalom volt, mert egy sötét epigonkorszak után kaput nyitott az új generáció előtt, ellaposodott szürke szavaink az ő fellépésével friss, életdús jelentést kaptak s a mit tegnap nem volt szabad kimondani, annak ma szégyenletes lett az elhallgatása. Bizonyosan forradalmi jelenség ez, de nem úgy, ahogyan azt a politikai agitátorok és formulákra beállított pártemberek értelmezték és nagyjából értelmezik még ma is.

Állításom ellen nem érv, hogy maga Ady is szerette magát forradalminak nevezni. Vizsgáljuk meg, hogy mit érthetett ő a forradalom szó alatt. Kétségtelen, hogy a forradalom valóságáról nem volt egyértelmű szociológiai fogalma. Petőfiről írott tanulmányának második mondatában így szól: „... a forradalmat ma is olyan bolondosan szeretem, mint valamikor”. Mi a ráció ebben az affektált, majdnem nyegle kiszólásban? Milyen forradalmár lehet az az ember, aki a forradalmat „olyan bolondosan szereti”? Milyen bolondosan? Mint a mámorban részegítő alkoholt, mint egy démonikus nőt, mint, mint — mondjuk — a jámbor polgár a karneváli szereplést? Holott a forradalom nem a jónak, szépnek, erőnek, bátorságnak szubsztanciális egysége, hanem az ellentétek kirobbanása, végzetes kísérletezés a múlt és jövő között. Sorsdöntő Gólem, aki féllábával a múltban, féllábával a jövőben áll s ő maga a jelen, saját tapasztalatainak és boldogságot ígérő illúzióinak kiszolgáltatója. A forradalom nem beteljesedés a végső cél értelmében, a forradalmár szemében csupán végső eszköz egy új egyensúlyállapot megteremtéséhez. S aki „olyan bolondosan szereti” a forradalmat, az a forradalom másnapján

könnyen veszedelmessé válhat, meghamisítója lehet a forradalom valódi értelmének és jelentőségének. Ady életében egyetlen momentumot nem látok, amely bizonyítéka lehetne annak, hogy, mint forradalmár, megállta volna a helyét a forradalomban. 1918-ban, a forradalom első napjaiban és életének utolsó óráiban így beszélt Ady: „...valóvá lett az én forradalmam. Ékes magyarnak soha szebbet száz menny és pokol nem adhatt”. Benne voltunk a forradalomban, a nagy megpróbáltatások idejét éltük és Ady úgy érezte, hogy íme, itt a Nagy Majális. Ez a hang és elképzelés pontosan azonos azzal a lelki-séggel, amely a fentebbi idézetben Adynak a forradalom iránt érzett bolondos szerelmi vallomását zengte ki. Ady a forradalomban nem a jövő világainak magvetőit, hanem a „múlt átkainak” megbosszulóit ünnepelte.

Viharmadár volt, nyugtalanságában a forradalom előhírnöke, de ez sem abban az értelemben, ahogyan Leonid Andrejev határozta meg Gorkij szerepét az 1905-ös forradalom bevezető szakaszában. Gorkij forradalmár volt, mert a megbékélést áhította, Adyt belső nyugtalansága sodorta az apokaliptikus örvények felé, mint ahogyan ez a belső nyugtalansága állította a szervezett munkásság mellé. Valóban, néhány szép verset írt a munkásság nyomoráról, szenvedéséről, de ha harcba tüzelte őket, akkor csak színpadi elképzelései voltak. És a forradalom győzelmét így vázolta fel:

És a napok lángolva telnek,
Az ó várak leomlanak,
Csupa új vár lesz a világ,
Hol győztes bárdok énekelnek.

Azt hiszem, nem mondok nagyon lehetetlent, ha úgy vélem, a kismemes Ady haláláig megmaradt nemesnek és úrnak, csak éppen pénztelenül és testben és lélekben meghasonlottan. Vár, csákyák, vitézi tettek, éneklő bárdok — letűnt évszázadok rekvizitumai. Ady indulatai ilyen keretek között „istenültek”. Mindez azonban nem jelent csökönös konzervativizmust és nem teszi kétségessé a költő nagyságát. Az ige nem jött ki

egyértelműen a száján, gesztusai nem voltak határozottan iránytmutatók, de élet izzott a szavában és lendületében s ha ő maga nem is tudott maradék nélkül állást foglalni, akikkel szembefordult, azok állásfoglalásra kényszerültek. Aki megismerkedett vele (költészetével), az nem maradhatott közömbös az irányában. Szinte önfeláldozó hívei és minden elvetemültségre kész ellenségei voltak. És az ellenségei között voltak olyanok, akiket nem a megvetés, hanem az irigység dühe hevített, mint ahogyan az éjjeli lepkék térnek meg a fény forrásához. Mindennek a felemás zavarosságnak, ami Ady körül kialakult, nem kis mértékben maga Ady volt az okozója. Egyszerre száz arcot mutatott a világnak s hovatovább mindenki megláthatta benne azt a mintaképet, ami után lélekben vágyakozott.

S ha Adynak ez a színjátszás gyöngesége, ugyanakkor diadalmas ereje is. Ő a Nem és az Igen is egyazon pillanatban. A gyöngék jajveszékelése és az erősek csatakiáltása. Kérdés, hogy ki milyen pontról nézi és ki milyen távolról hallgatja. Eszerint az elosztódás szerint kavarnak körülötte barátai és ellenségei. S ebből a kavarodásból azok sem tudtak biztos partra jutni, akik komoly kritikai értékelését akarták adni Ady emberi és költői jelentőségének.

Életrajzírói, akik Istenné akarták magasztalni, szörnyű fogyatékoságokkal megvert, nagyon is esendő figurát gyúrtak belőle s akik a költészetéhez nyúltak hozzá, részben szempontalan filológusok voltak, akik Ady villódzó frázisait úgy szedték gombostűhegyre, mint a csodabogarakat — részben rivális költők voltak, akik hibákra és fogyatékoságokra vadásztak s a legszembeötlőbb értékek felett is könnyedén elsuhantak. Valóban ideje lenne, hogy valaki hozzáértő és bátor szókimondó kortárs megcsinálja Ady költészetének kritikai mérlegét, vele egyben az Ady-kultusz revízióját.

Az utóbbira talán nincs is szükség. Egyesek revíziós hajlandósága még nem feltétlenül jelenti a „rendet csináló” hadjárat indokolását. Ebben a kérdésben oktan rémlátások izgatják a fantáziát. Hiszen Ady elementáris hatása máris megoszlott,

elemre bomlott. Gyorsabban értünk el ehhez a fordulóhoz, mint ahogyan bárki is gondolta volna.

A világháború nemcsak materiális, hanem szellemi életünk fejlődésvonalát is kettévágta. 1914–1918, mint valami áthidalhatatlan véres árok fekszik múltunk és jelenünk között. Ady minden fájdalmaival és düheivel, fekete-vörös pompájával a túlsó parton maradt. S annak idején, amilyen hirtelen sorakoztak fel költészetének tehetséges követői és zajongó epigonjai, ugyanolyan hirtelen elnémultak és más vízekre eveztek. Adynak ma nincsenek olyan olvasói, akik élni és halni tudnának érte. És éppen nem ilyenek a fiatalok. A negyvenötvenévesek között sóhajtás vagy káromkodás kíséretében váratlanul fel-felhangzik a neve, s ilyenkor sokatígérő múltjukra és Adyra, az „énekes bárdra” emlékeznek. A költő nem így gondolta a dolgok alakulását, mikor ellentmondást nem tűrően hirdette:

Igen, én élni és hódítani fogok
Egy fájdalmas, nagy élet jussán,
Nem ér fel már szitkozódás piszok:
Lányok és ifjak szivei védenek.

Nem így történt. Kitől vannak ma távolabb a fiatalok, mint éppen a tragikus életérzésű Adytól, a problémákkal viaskodó és a dolgokat nevükön nevező költőtől? De ez nem von le semmit Ady korszakos jelentőségéből. Vad viharok kicsavarhatják talajából az élő, termő fát, de tudjuk, ugyanezek a viharok széthordják a kidöntött fa magjait, s azokból új fák gyökereznek a talajba. Ady ma a köztudatban alig több, mint politikai jelszó forradalmi és ellenforradalmi széltolók ajkán s idő kell hozzá, hogy verscinek ingerlően fanyar zamatát ismét ízlelni tudják. Ez a pillanat elkövetkezik, mert Ady költészetének fénysugara felosztott térrel és idővel körül nem határolható. A szellem újjászüli önmagát és világosságot áraszt — ez a rendeltetése. De ez az Ady már nem az lesz, aki „prófétának, vátesznek érzi magát a felkentségének, fejedelemségének gőgje korlátlanabb s kielégítetlenségében minden percben

sajgóbb, mint a régi feudális titánok martalóc urasága”. Ó, rajongó „fegyvertársak”, bösz Szabó Dezsők, hogy meg tudjátok őt gyalázni dicséreteitekkel! Ezt az Adyt a háború véres árka elválasztotta tőlünk és a jövő fiataljaitól, s ezt az alakzatát már ő is levetette akkor, amikor szélmalomharcai helyett komoran magábfordult, s mikor a hallelujázó kórus közepén így szól:

Tekints meg engem, tekints meg, Uram,
Ejtsd el bolond fegyverem
S ha mindenek ellen vad düh kinez,
Fektesd le szépen halottaimhoz
S arcomat hozzád emelem,
Tekints meg engem, tekints meg, Uram.

Új szakasza kezdődik életének, tudatosodik benne sorsának eljegyzettsége, nem pompázza fel fájdalmait, lelkében mezítele-nül áll előttünk, s már nem mindenáron győzni, hanem magával megbékélni óhajtana. Nem meggyávulás ez és nem elfáradás, hanem kiteljesedés. Aki annyit beszélt „fenséges”, „gőgös” magányosságról, most csakugyan és akaratlanul is elérkezett igazi, mélységesen emberi önmagához. Olyan hirtelen volt ez a forduló, hogy a legmeghittebb barátai sem tudták követni. Vége a hejehujának, a legények szétszéledtek. De, akik Adyt ennél a fordulópontonál elvesztették szemük elől, azok soha sem látták őt igazi valójában és sohasem értették meg csipcsup szenzációkhoz szoktatott eszükkel. Adynak sorsszerűen oda kellett megérkeznie, ahová megérkezett. Útjának egyenes vonalát, mintegy jelzőoszlopok mellett, végigkísérhetjük könyveinek címeivel. Lássuk: Versek, Még egyszer, Új versek, Vér és arany, Az Illés szekerén, Szeretném, ha szeretnének, A mindentitkok verseiből, A menekülő élet, A magunk szerelme, Ki látott engem?, A halottak élén. Ez a címsorozat minden külön magyarázkodásnál világosabban mutatja a költő fejlődésének egyenes vonalát és azt a kaput, amin át az összezavart pillanatokból belépett az örökfolyású, végtelen időbe. Az esendőség-ből a halhatatlanságba.

Valóban, ideje lenne, hogy valaki megcsinálja Ady kritikai értékelését. De aki a ritmus-skandalás iskolai metódusával és szóbogarászó kicsinyeskedéssel közeledik hozzá, az sohasem fogja ujjával megérintetni és szemével megláthatni. Csak az szólhat róla érdemben, aki egész valójában felfogja, aki úgy tud elmerülni költészetének titokzatos világában, mint a kincskereső bűvár a tenger kimeríthetetlen vizeiben. Aki Adyról akar szólni, annak legelőször is különbséget kell tennie a versíró és a megszállott eruptív erővel telített ember között, aki történetesen versekben fejezi ki magát. Az egyik alakít, a másik alkot. Az egyik — mondjuk — versekben rögzíti meg élményeit, a másik versélményeket produkál. Ady ehhez a második típushoz tartozik. Vannak költők, akik törvényekre építik fel verseiket. Ady költészetéből törvényeket lehet kikövetkeztetni. Némely költők érzés- és gondolatvilága felett egy művészi ideál uralkodik. Ady érzés- és gondolatvilágának versekben való kivetítődése, vagyis új formába objektíválódása: maga a művészet. Nem olyan, amilyen előtte már volt és nem olyan, hogy másmilyen is lehetne. Magábazárt egység és éppen ez a zártság jelöli ki helyét és értékjelentőségét a világban. És nem jelentenek semmit az úgynevezett rossz sorok, szakaszok, egyes versek az egész Ady-probléma szempontjából. Az Ady rímek és ritmusok a szó jó és rossz értelmében való szétválogatását kicsinyes, fölösleges fáradozásnak tartom. Vannak költők, akiknek a rossz rímeik, mint a tüskék, beleszúrnak az olvasó fülébe és a zökkenő ritmusok megzötykölik az olvasót, mint a szekéren utazót a rendezetlen országút; vannak ilyen költők — de Adynál mindezek az akadályokon és hiányosságokon zökkenő nélkül átrepít bennünket a költő belső, szuggesztív erőlendülete. Vannak festők, akik kimutatható anatómiai hibákat követnek el képeiken, az egész mű mégis klaszszikus jelentőségű alkotás. Ady ezeknek a kiváltságos lényeknek a családjához tartozik.

És mit jelentenek azok a kifogások, amiket a nyelvezete ellen szoktak felhozni? Hebehurgyának, esetlennek, keresettnek, naívan modorosnak tartják. Csakugyan, amint vannak

rossz rímei és ritmusai, ugyanúgy vannak nyelvi hibái is. Szókötései és képzései sokszor erőltetettek és érces csengés helyett mint a bádogkolompok, csak konganak. Sokszor, de nem mindig és nem is véletlenül nem mindig. S ez már nagyon sokat jelent. Az erdő madarai általában unalmasan csicseregnek, idegesítőn rikácsolnak — de vannak köztük, amelyek gyönyörűen énekelnek. Ezért a madarakról általában, mint énekes lényekről szoktunk beszélni. Adyról jónéhány zengő és élettellel teljes, új szaváért — nagyon is érdemes — mint vérbeli nyelv-újítóról elmélnedünk. És végül, mik az ő különvaló érdemeinek félreismerhetetlen jelei? Nem jelekkel jelölte meg, hanem lényegében különvalónak formázta meg őt az „Úr”.

Ady mindenki mással összetéveszthetetlenül Ady volt.

Ebben a kis írásomban én is csak általános képet iparkodtam róla adni, mert úgy érzem, részletanalízissel nem jutottam volna schová. Egész munkáim nem jelenthetett volna egyebet logikai tornánál, minden bizonyosság nélküli bizonyításnál. A részletek felmutogatása helyett az egész központi megvilágítására törekedtem. A részletek nem bizonyos, hogy kiadják az egészet, a tökéletes eredményt, — kétségtelen azonban, hogy az egész megsejtésén át könnyen eljuthatunk a részletek megismeréséhez. Távolról sem azt akarom állítani, hogy mivel az egész megmutatására törekedtem, maradék nélkül meg is mutattam azt. A feladat elvégzéséhez szükséges jószándék megvolt bennem, de — sajnos — az eredmény mindig kettőn múlik (legalább kettőn): a megadott csomón és azon, aki ki akarja bogozni. Az Ady probléma kibogozása nem könnyű feladat, előttem már jónéhányan kísérleteztek vele — nem sok eredménnyel.

Boldogság a számomra, ha csak egyetlen résen is bevilágítottam Ady fájdalmas életébe és művészetének titokzatos világába.

Közli: VEZÉR ERZSÉBET

BABITS A GALILEI KÖRBEN

Az utóbbi években egyre több dokumentum került elő Babits polgári radikális irányú érdeklődéséről. Elsőnek 1918–19-es magartatása, közéleti szereplése, szerkesztői működése, tanári pályája kapott új megvilágítást.¹ Mint azonban sejthető volt, 18–19-ben játszott nagy szerepe nem hirtelen elhatározás eredménye: eredete az előző évek élményeibe és magyar eszméibe nyúlik vissza. Humanista, pacifista, béke-harcos írásainak új értelmezésére nyílt mód,² Szabó Ervinnel való tartós barátsága pedig 1916–18 között írt több tanulmányának és Kant-fordításának közvetlen okaira is rávilágított.³ Szabó Ervin mellett jelentős hatással lehetett rá 1919 őszén Orgoványban kivégzett nagybátyja, Buday Dezső kecskeméti jogakadémiai professzor, az ottani direktórium elnöke.⁴ A Galilei Kör története már utalt arra, hogy Babits is megjelent Karinthy és Tóth Árpád mellett a műsoros tea-esteken; Bíró Lajos egyik ott tartott előadásában valósággal biztosította, hogy „A költő részére közönséget és kritikát teremtet”; egy előadás-sorozat résztvevői között pedig 1913-ban Karinthy mellett kerül említésre.⁵ Előadásának szövege nem maradt fenn hagyatékában, a korabeli sajtó azonban beszámolt róla. Az előadásról szóló cikket, még ha az kritikai hangnemet is üt meg, azért is értékesnek kell tartani, mert az egyetlen eddig ismert írásbeli nyoma részvételének a Galilei Kör munkájában.⁶ Érdekes adatot közöl Ady, Babits és a Galilei Kör összefüggéséről egy följegyzésében Székely Artúr.⁷ A *Pesti Napló* 1913. február 9-i számának 13. oldalán a következő beszámolót közli Babits előadásáról:

¹ TOLNAI GÁBOR: *Babits Mihály ismeretlen verse a Tanácsköztársaság utolsó napjaiból* Szabad Nép 1956. aug. 5. 4. — UNGVÁRI TAMÁS: *Adalékok Babits pályaképéhez* (1918–1919). ItK 1959. 235–44. — ÉDER ZOLTÁN: *Ismeretlen adatok Babits 1919-es magartatásának következményeihez* — A PIM Évkönyve 1959. 70–77.

² GÁL ISTVÁN: *Babits a világbékeért*. Filológiai Közlöny 1967. 355–73.

³ Uő.: *Babits és Szabó Ervin barátsága*. Jelenkor 1968. 1008–13.

⁴ Uő.: *Buday Dezső, Babits nagybátyja*. Uo. 1969. 265–69.

⁵ TÖMÖRY MÁRTA: *Új vizeken járok. A Galilei Kör története*. Budapest 1960. 60., 98., 203.

⁶ A Galilei Kör tudományos előadásait a következők tartották: BENEDEK MARCELL, BALÁZS BÉLA, CZÓBEL ERNŐ, FERENCZI SÁNDOR, FÜLÖP ZSIGMOND, KERNSTOK KÁROLY, KÓHALMI BÉLA, POLÁNYI KÁROLY, PIKLER J. GYULA, RUDAS ZOLTÁN, SZENDE PÁL, VARGA JENŐ. (Vö.: Tömöry 279.)

⁷ SZÉKELY ARTÚR: *Ady Endre és az ifjúság*. Haladás 1949. április 14. 5.: „A Galilei-kör ülése után a Magyar Királyban vacsora után (1913. okt.). Beszélgetés közben küldönc érkezett a Világ szerkesztőségéből. Szombat este volt — a vasárnapi versért. Akkor jelent meg Babits Dante-fordításának első része, a Pokol. Ady Babits felé elismerő és baráti gesztusként dantei stílusban és dantei versformában tercinában kívánta megírni a verset. Ki tudná megmondani — kérdezte —, hogy a tercinák melyik sorai rímelnek egymással. (Ábá báb) Ady erre papírt és ceruzát vett elő és ott az asztalon, miközben arra kért bennünket, hogy beszélgetésünkben ne zavartassuk magunkat, néhány perc alatt megszületett a vers: *Nagy lopások bűne* (Désy — Lukács per).”

BABITS MIHÁLY ELŐADÁSA: AZ ANYAG METAFIZIKÁJA

A Galilei-körben ma este nagy és figyelmes hallgatóság előtt Babits Mihály „Az anyag metafizikája”-ról tartott előadást. Hosszú idő óta ez volt az első eset, hogy Budapesten filozófiai témáról nyilvános és — látogatott előadást tartottak. Mindenesetre igen érdekes, hogy ma már nagy és érdeklődő közönséget tud vonzani az elvontan hangzó előadás cím is mint: Az anyag metafizikája. Nem mondjuk, hogy ez az egy mai este a zsúfolt padok, feszült érdeklődés és az előadás befejezőjeként jelentkező intenzív taps egy új szellemi reneszánszt jelentenek. De mindenesetre nagy elégtétellel lehet megállapítani azt, hogy ebben a városban már nemcsak a primadonáknak és a politikai szónokoknak van közönsége, de akad türelmes és hálás publikum az olyan előadó számára is, aki őt az emberi gondolkodásnak minden gyakorlati cél nélkül való, öncélú, de annál nemesebb, a kiválasztottak számára annál gyönyörűbb kóborlásában kalauzolta végig.

Nehéz itt teljesen és híven reprodukálni a Babits előadásának mégcsak a gondolatmenetét is. Babits az anyag metafizikájáról szólván, a filozófia ez egy fogalmának egész történelmét adta elő a legrégebbi Pytagorász kora előtti bölcsészettől egészen a mai napig, Henri Bergsonnak a koráig. Babits mindenek előtt úgy definiálta az anyagot, hogy az a lelki élet folyamán kívül áll és az anyagnak a metafizikája éppen attól a viszonylattól függ, amelybe azt az ember saját szellemi életéhez helyezi. Az anyag körülbelül akkor kezd élni, amikor a lelki élet ellenállásaként jelentkezik és az ember abban a pillanatban veszi tudomásul az anyagot, amikor tudomásul veszi saját magát, saját eszét, a saját lelki világát is. De ebben a percben, amikor az ember saját magát felfedezi és amikor magával szembe helyezi az anyagot, az anyag számára a világot fogja jelenteni. Az anyag a világ alkatrésze és a legkisebb ellenállású, a legfinomabb anyag (a levegő) lesz minden anyag keletkezésének a kiinduló pontja. Babits ezután igen érzékeltetően előadta, hogy az idők folyamán hogyan változott az anyag definiálása. Egy

időben a mozgás, majd a lét, a puszta exisztencia, végül a szám jelképezte az anyagot. Még később a lelkierőt tételezték fel az anyag mozgató erejében, így a gyűlöletet, a szeretetet stb., stb., végül magát az észet. Ez igen kaotikus fogalmakhoz vezetett. Amikor föltételezték, hogy az ész adja meg az anyag mozgató erejét, akkor mindenki eszével kellett számolni és az eredeti dualizmus (anyag és szellem) így kaotikus plurizmussá változott. Plato ekkor dönti meg azt a tételt, hogy az anyag a szellemi világnak ellentáll. A nagy görög bölcs szerint nincs is ellentállás, minden ellentállás csak látszat. Az idők folyamán ez a felfogás többször változott, végre is Kant az anyag meghatározhatatlanságát a „Ding an sich” kitétel mögé rejti. Ez a felfogás nem végleges. Bergson, a legújabb filozófiai irány feje, az anyagot újra szembehelyezi az ember lelki világával és a két ellentétes világnak két ellentétes mozgásával igyekszik az anyag metafizikáját magyarázni. Bergson definíciója alapján véve a test és lélek egymáshoz való viszonyáról való dualisztikus felfogás újabb diadalmas fellobbanása.

Körülbelül ez volt a Babits előadásának vezérfonala. Amint látható, Babits bergsonista, tehát a filozófiának azt az újabb romantikus irányát vallja, amely a gyakorlati szellemi életre alkalmazva a vallási hithez és a politikai konzervativizmushoz kell hogy vezessen. Ezek a végső konzekvenciák szöges ellentétben állanak a materialista és radikális világnézetű Galilei-kör programjával. Hogy a kör ez elvi ellentétek dacára teret és alkalmat nyújtott Babitsnak arra, hogy gyönyörű elmélyedésekkel, az értelem legszebb költészetével telt filozófiai rendszerét kifejtse, csak bizonyítéka annak a szabadelvű tiszteletnek, amellyel ez a kör a gondoltszabadság iránt viseltetik és ez a külső körülmény is sok érdekességet és értéket adott a mai estének.

Közli: GÁL ISTVÁN